

Bolemant Lilla

Comenius Egyetem, Pozsony

Az emigráció „nembeli” jellege

Földes Jolán: *A halászó macska uccája* és Zilahy Lajos: *A lélek kialszik* című regényének magyarországi recepciója¹

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan jelenik meg az emigrációról szóló regények egyes kiadásai kapcsán a szerző és a szöveg értelmezése, mennyiben változik a szöveg értékelése, kategorizálása a szerző nemének ismerete függvényében, hogyan jelenik meg a női és a férfi szerep az emigráció kapcsán, mennyiben változik, és mennyiben marad azonos a regény szereplőinek nőként/férfiként megélt helye/identitása a családon, a közösségen, a társadalom belül.

A nemi identitás és a nemzeti identitás összefonódásainak feltárásával mindkét műben kimutathatók bizonyos sztereotípiák, amelyek a 19. századi nemzetfelfogásban, s a nemi szerepek „természetességében” gyökereznek. Emellett azonban ugyanilyen mértékben jelen vannak a „tipikusan” férfi és „tipikusan” női gondolkodás jegyei, vagyis a kétféle életfelfogás eltérései.

Kitérek a két regény időben eltérő kiadásainak hatástörténetére, vajon mennyiben változik ugyanazon szöveg értékelése a társadalmi gondolkodás, az irodalomkritika és a kultúrákritika változásainak hatására.

A nembeli jelleg és a nemi identitás

Előadásom címe szándékosan többféleképpen értelmezhető. A nembeli jelleg Lukács György felfogásában az „emberit”, az emberi nemi jelleget

¹ A tanulmány a VEGA 1/0414/11 számú, "A nemi identitás szempontjai az irodalomtudományban és a nyelvészetben" című kutatási projektum keretében készült.

jelenti. Az emberi vagyis nembeli tudat és nembeli öntudat értelemszerűen kell, hogy vonatkozzon mindkét nem, a férfi és a nő „jellegére” is.

Lukács szerint a „nembeli öntudat” egyik hordozója, kifejezési módja a művészet. Az esztétikum sajátosságaként a művészi visszatükrözés elméletét nevezi meg, s ezen belül beszél az ún. egynemű közegről, arról a koncentrált nyelvi vagy nem nyelvi közegről, amelyben a vissztükröződések megvalósulnak. Az egynemű közegben megjelenő műalkotás önálló totalitás, amely nem konkrét, de nem is absztrakt, hanem a kettő közös kvalitásával rendelkezik, azaz különös, egyúttal egyszerre hozhat a vele szembesülő ember számára személyes élményt és általános tanulságot (Bókay 120).

A nembeli jelleg általánosként való értelmezése azonban kizárólag a férfi nemre is vonatkoztatható. A feminista kutatások szerint a patriarchális társadalomban az általánosan elfogadott norma egyenlő a férfi értékekkel és szemlélettel. A személyes és az általános, a nő és a férfi bináris ellentétpárként jelenik meg (Herta Nagl-Docekal, 21-43, Joan Scott, 40-72). Ha még egy lépéssel továbbmegyünk, és megnézzük a nemisztereotípiakutatások eredményeit, azt látjuk, hogy a nőkre a közösségi, expresszív, a férfiakra az önérvényesítő és instrumentális tulajdonságok jellemzők. A férfiak a világ aktív formálói, a nők pedig a passzív elfogadók. A férfiséghez rendelt tulajdonságok pozitív, a nőiséghez rendelt negatívként jelennek meg. A nőkhöz sokkal közelebb áll a személyes, a férfiakhoz az általános (Nguyen 122).

Az ellentétes jellemzők azonban nem csak egyszerű bináris oppozíciót, hanem hierarchikus viszonyt is kifejeznek, amelyben a jó oldalt a férfi, a rosszat a nő képviseli. A társadalmi nemi szerepek a nemek közötti hatalmi viszony kifejezői. A társadalmi nemek területe az az elsődleges hely, ahol a hatalom megnyilvánul. A nemek közötti testi különbségeket a hatalmi hierarchia bizonyítékként tárják elének, vagyis ezzel legitimizálják azokat (Scott 40).

A nemi jelleg személyes és közösségi (általános) alapú meghatározásai egyoldalú ítéletekhez vezetnek a művészetekben is: a személyes élmények a női irodalom, vagyis az alacsonyabb művészet ismérvei közé tartoznak, s ez mind műfaji, mind stílusbeli, mind témabeli meghatározást is jelent.

A nőírókat, költőket a kritikusok az „általános” irodalmi, művészeti eszmények értelmében értékelték, a férfi kategória alapján kialakított „általánosba” nem engedték be, a nők által írt irodalmat alacsonyabb rendűnek tartották. A 20. század első felének irodalomfelfogása ebben a tekintetben nem változott az előző korszakokéhoz képest. Érdeemes itt felidéznünk L’Homme Ilona Kaffka Margit kritikusaira vonatkozó megállapítását, amely szerint a szinte máig egyedüli, nőként elfogadott író

művészi teljesítményét elismerni igyekező kortársak minduntalan az aktuális diszkurzus (a nőiség passzív jellege és másodlagossága) korlátaiba ütköztek, s így pozitív értékítéletükbe megalázó kijelentések is keveredtek. „A nőieshez és a művészhez társított jegyek kizárják egymást”, ezért a 20. század elejének írói kétes elismerésben, de leginkább elutasításban részesültek (L’Homme 142).

Irodalom, politika és emigráció

A reformkor és a forradalmi korszak idejéből származó romantikus irodalomfelfogás szerint a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom a nemzeti identitás alapeleme, s ennek magas szintű, pontos művészi elvekkel megalapozott művelése kell, hogy a nemzeti költő, író életcélja legyen. A huszadik század első felében a háborúk még inkább erősítették, újra életre keltették ezt a felfogást, s az irodalmon számon is kérték, ha nem a nemzet érdekeinek megfelelő műveket produkált, vagyis a művek célzatossága és mondanivalója nem csengett egybe az aktuális politikai célokkal, célzatosságokkal.

A határon túlra került magyar írók (emigránsok vagy más országba szakadtak) szinte legfontosabb feladatának az identitás megőrzését, a magyar nyelv megtartását, a nemzeti öntudat megmaradását tartották: „Egy azonban egészen bizonyos: mi büszkék vagyunk az emigrációs magyar irodalomra, amely azt bizonyítja, hogy az idegenbe szakadt és száműzetésben élő költők, írók és tudósok a magyar lélek és a magyar szellem harsonásai, mert >magyarok maradtak Magyarország nélkül< is!” (Mérő 5).

Az emigrációról szóló szövegekben a haza felmagasztosult fogalommá válik, melyben összefonódik az ország, a nemzet és a haza fogalma. Az idealizált hazakép megjelenik az otthoni környezet, a táj idilli ábrázolásában, az elhagyott korszak, az otthon megélt történelmi időszak mitizálásában, az anyanyelv és a haza allegorikus összefonódásában.

Az emigráns irodalomban kialakult kép a hazáját elvesztő egyénről a leginkább kanonizált emigráns író, Márai Sándor műveiben jelenik meg a legmarkánsabban és legszentimentálisabban: elveszti társadalmi (szociális) pozícióját, olvasóközönségét, országát (hazáját), anyanyelvét – végül semmije sem marad. Végül pedig bekövetkezik a legszörnyűbb vég: amikor idegenben hal meg, idegen földbe temetik, és idegenek állnak a sírja körül, végül mindenki elfelejti. A haza felmagasztalása viszont az új haza lealacsonyításával is jár.

Az emigráció irodalmának ezen kitételeivel kapcsolatban érdemes megfigyelni a nézetek különbözőségét. Márai Sándor kultuszának kialakulásában bizonyára nagy szerepet játszott a szentimentális hazaszeretet,

honvágy, nemzethalál gondolata is. Ugyanezt figyelhetjük meg Zilahy műveiben.

Az ezzel ellentétes vélemény, irodalmi megformálás azonban általában az irodalom periferiáján marad, erre példa éppen Földes Jolán, vagy Körmendi Ferenc regénye. Kettejük irodalmi tevékenységének értékelésében Hegedűs Géza szerint az is közrejátszott, hogy mindketten sikeresek lettek, irodalmi pályázaton ismerték el regényüket, amiért pénzjutalom is járt, s külföldön is sikeresek voltak. Ettől szinte rögtön kétes értékűvé váltak a magyar irodalomkritika számára, amely a „szenvető zseni”, a tehetségét nemzete, hazája oltárán feláldozó író fogalmát élte tovább, s nem kevésbé játszott szerepet a kortársak irigysége. S itt kell hozzátennünk, hogy Földes Jolán esetében a kánon még egy harmadik okból sem fogadhatta be, ugyanis amellet, hogy nem az elvárt szentimentális regényt és hősoket alkotta meg az emigráció témájában, és nem a szenvető zseni szerepe volt az övé, ráadásul nőként tette mindezt.

A két regény és szerzői az irodalomkritikában

Földes Jolán

Földes Jolán nevét 1936-ban ismerte meg a széles olvasóközönség, amikor a londoni Pinker cég nemzetközi regénypályázatán első díjat nyert *A halászó macska uccája* című regényével. A nagy siker ellenére (vagy ebből következően) az irodalomkritikusok lebecsülték a regényt, s az írónt tehetségét kétségbe vonták.

Regényének leitmotivja, rögeszméje az emigráció, ebben a könyvben minden az emigrációt suttoja, gügyögi és harsogja. (Hevesi 1936)

Az ötmillió példány eladása: „ügyes üzleti fogások, költséges hírverés következménye is.” (Komlós 1936, 30)

[A]z efféle pályázatokon neves író nem vesz részt... (Keményffy 1937, 251)

Az anyagi és/vagy díjjal érkező siker a magyar irodalomban összekapcsolódik a kétes értékű, sőt alacsonyabb rendű irodalom fogalmával. Így még a pozitív értékelésben is megjelenik ez a szembeállítás: „a regény jelentős anyagi sikere ellenére is – kitűnt”, „hamis romantika nélkül állítja elénk az elüldözöttek életét”(Mónus 558-559).

A lesújtó, elítélő véleményt fokozza a hatvanas években kiadott akadémiai irodalomtörténet, amely a politikai helyzetnek megfelelően a

polgárinak, kispolgárinak bélyegzett irodalmat, s annak külföldre emigrált művelőjét kiutasította az irodalomból.

...egyesekből az üzleti érdek csinált sikeres író: Körmendi Ferenc Budapesti kalandja elnyerte három angol könyvkiadó nemzetközi regénypályázatát. Földes Jolán A halászó macska uccája című regényét ugyancsak egy nemzetközi pályázat első díja juttatta kétes világhírehez. (Szabolcsi 182)

S összefoglalva mindükre érvényesként nyomja rá a bélyeget: „...ez a nagy tömegben megjelenő álirodalom az irodalomtörténeti vizsgálódások körébe igazában nem is tartozik: eltemetődött azzal a világgal együtt, melynek kispolgáris szemléletű, giccses szórakoztatását vállalta” (Szabolcsi 182).

Az 1989-es újrakiadás előszavában Szakonyi Károly az előző évtizedek véleményét visszhangozza, s a regény sikerét azzal magyarázza, hogy „Az olvasónak nem kell behelyezkednie egy szuverén írói világba, vagyis megkíméltetik attól, hogy szellemi társa legyen az alkotónak, s vele együtt fejtsse meg az élet titkait...” (8). Ugyanezen kiadás utószavában azonban megjelenik Hegedűs Géza ettől jelentősen eltérő, értőbb szavú elemzése is: „Jelentékeny, jó szemű és érző szívű realista írója volt a két világháború közti nehéz életű emberek letérzésének” (196).

Hegedűs szerint a regény legnagyobb művészi értéke, hogy „a mindennapok érdektelenségeit meséli el igen érdekesen” (203).

Hegedűs tovább fejtegeti ezt a gondolatmenetet:

[A] megfogalmazás pontosan simul a történethez, nyelvezete plasztikus, vagyis szintelenül szemléletes. Nincsenek benne stíluszépségek, nincs benne semmi zavaró: nem szárnyal és nem nehézkes. Szabatos és világos, a legősbibb stilisztikai igény szerint.... (203)

2006-ban újra kiadják a regényt. Az utóbbi néhány évben több színvonalas elemzés, publikáció jelent meg, amelyek a feminista irodalomtudomány szempontjaiból elemzik Földes Jolán műveit (Erős, Jablonczay, Zsadányi).

A magyar irodalom történetei – az Akadémia sokáig várt új kötetei szintén vitákra adhatnak okot. Pozitív és negatív előjellel is értelmezhető az Írónők a századelőn című fejezet, amely Zsadányi Edit tollából kiváló áttekintést nyújt ugyan a cím szerinti témáról, de a nők külön fejezetben tárgyalása újra csak marginalizálja az író nők, a nőírók szerepét.

A fejezet írója szerint Földes

a hontalanság sajátos kronotoposzát hozza létre. A társadalmi különbségek elhalványulnak, a múlt elszakad a jelentőtől, a család fogalma kiszélesedik, a saját és a befogadó kultúra találkozásában köztes hely jön létre... A szereplők nem firtatják az okokat, csak alkalmazkodnak a fennálló helyzethez... (Zsadányi)

Zilahy Lajos

Zilahy Lajos műveinek, művészetének értékelése az idők folyamán többször is változott annak függvényében, hogy emigráns voltát írásai betiltására, vagy az emigráció elrettentő példájának bemutatására használták-e fel. A középiskolai tankönyvekben például az emigráció lélekölő, ezért nem követendő példaként való bemutatásaként szerepelt.

A nem teljes mértékben pozitív megítélése ellenére kimutathatóak bizonyos eltérések Földes Jolán megítélésével szemben., mégpedig , hogy sem témaválasztása, sem stílusa, sem művei népszerűsége miatt nem ítélik el.

„Fordulatos, olvasmányos, könnyed stílusú, realista író” (Mérő 5). „Szereplői nem töprengenek a mindennapi életen túleső dolgokon, filozófiai vagy etikai skrupulusokon, egyszerűen élik az életet úgy, ahogy adódik nekik – az író kritikája társadalomkritika” (Schöpflin 145).

Az 1960-as évek irodalomkritikája az emigráns írók csoportjába sorolja mindekettőjüket, miközben Földest egy csoporttal együtt tárgyalja, Zilahynak külön figyelmet szentel: „Életműve langyos apologetika: szociálisan korszerű, szórakoztató irodalom, mely egy többre hivatott író öncsonkító korlátozásait leplezetlenül elárulja” (Szabolcsi 182).

Zilahy műveinek további értékelései szinte egyöntetűen az olvasmányosságot, az egyszerű cselekményt, a részletek leírását emelik ki. „A népszerűség nem feltétlenül értékmérő, az ő esetében azonban meghatározó tényező, hiszen a szónak, az irodalomnak, a cselekménynek szerzett becsületet...”(Rónay 17). „Olvasmányos, könnyed stílusa, finom humora, mértéktartóan idilli leírásai kezdettől megteremtették számára a közönségsikert” (Péter, 2313).

[N]em a nagy társadalmi összefüggések és nem a mélyreszántó lélelemzések írója, de a társadalmi és a lélektani részletek igen jó megfigyelője. Módszerében pedig mesterien vegyíti a romantikát, realizmust, impresszionizmust, olykor a mértéktartó naturalizmust is. Leírásai, alakjai igen szemléletesek, cselekménymozgatója lebilincselő. ...A lélek kilaszlik – talán legjobb regénye – a kivándorlók honvágyának, talajvesztésének lelki krónikája. (Hegedűs 201)

Ebből a néhány, kronologikus sorrendben áttekintett véleményből első pillantásra három következtetést vonhatunk le. Az első Földes Jolán művének a kortársak részéről való egyértelmű elutasítása, és száműzése az

irodalomból, értéktelensége, művészi értéktelensége folytán. A másik Zilahy esetében az egyébként alacsonyabb rendű irodalomnak, és a nőirodalomnak tulajdonított népszerűség, egyszerűség, olvasmányosság mentegetése, s beemelési kísérlete az igazi irodalomba. Harmadsorban pedig természetesen fellelhető a politikai helyzet milyensége is néhány véleményben, elsősorban a hatvanas években kiadott irodalomtörténetben.

Földes és Zilahy értékelésében fontos még megemlíteni Hegedűs Géza megállapítását, aki különbséget tesz az amerikai és a párizsi emigráció között, valamint a két író szövege között is abból az elgondolásból, hogy tudja: Zilahy csak tanúja volt a hontalanságnak, Földes azonban maga élte át az idegenség életformáját (198). A személyes tapasztalat azonban nem ad hozzá Földes pozitív értékeléséhez, hiszen a nőírókkal kapcsolatos további sztereotípa éppen azt célozza, hogy a nő csak saját megélt élményét tudja leírni.

Sokkal fontosabb Hegedűs egy következő megállapítása, miszerint Földes regénye az örök idegenségről szól, a talajtalanság példatára (203). Zsadányi köztes helynek nevezi ezt az állapotot, a saját és a befogadó kultúra közötti létezést, a hontalanságot (99). A két regény szereplői múltjukat maguk mögött hagyva, s belépve egy új világba, csak a jelenben élnek. Néhány év múlva, Magyarországra visszatérve rádöbbennek, hogy már itt sincsenek otthon.

Az otthon, a múlt idealizált képe jelen van Zilahy egész szövegében. A főszereplő maga meséli el élete történetét, amelyet hazája elhagyása, s Amerikába érkezése kezdetétől haldoklásként ábrázol. A jövőről zavaros ábrándjai, álmokképei vannak. Egyetlen, gyermekkori, még hazai álma válik valóra Amerikában, mélytengeri halász lesz. Közben harmonikus kapcsolatra lel, s családot alapít, tehát minden, amire az ember vágyik, teljesül a számára, mégis boldogtalan, s lélekben halottnak tekinti magát. Holt lelke magyarázatát az adja, hogy nem olvas magyarul, fiát nem tanítja meg a nyelvre, s feleségének sem próbálja meg elmagyarázni lelki gondjait, tehát nem keres megoldást a helyzetre.

Földes regényének nincs főhőse. Barabásék mellett a többi emigráns jelen idejű elbeszélése személytelenül adja elő az eseményeket, tulajdonképpen csak lejegyzik, a jelenben élnek, múltjukat Magyarországra visszatérve sem találják, jövőjükéről bizonytalan elképzeléseik vannak.

A két regény közötti egyik alapvető eltérést éppen ebben lehet megfogalmazni. János története az individuum harca sorsával, aki alakítani akarja azt. Nem nyugszik bele a vereségekbe, lázad, bár lázadásának konkrét tárgya nincs, hiszen az egész társadalmi helyzete miatt kéne lázadnia.

Barabásék elfogadják sorsukat, és megpróbálnak beilleszkedni az új helyzetbe, csalódásaik ellenére továbbmennek, s nem tépelődnek, nem láznak.

Ezt a történetvezetést követi a megfogalmazás módja és formája is. Zilahy hőse múlt időben, egyes szám első személyben meséli el történetét, emlékezésként. Földes szereplői a jelenben élnek, tehát jelen időben, mondatik el a velük történő események sora, nem ítélik meg sorsukról, nem értékelik cselkedeteiket vagy a történéseket, csak elfogadják az életet, olyannak, amilyen.

Emigráns élet és halál...

A két könyv témája azonos: a gazdasági emigráció megélése és az új helyzetbe illeszkedés megoldási módjai.

Földes Jolán hőse egy budapesti család, aki három gyerekkel vándorol ki Párizsba, hogy jobb életet élhessen.

Zilahy Lajos hőse egy vidéki fiatal férfi, aki azzal a céllal utazik ki Amerikába, hogy meggazdagodva visszaszerezhesse apja elvesztett vagyonát. János döntését azonban a kalandvágy is befolyásolja.

Valaki arról beszél, hogy Franciaországba kéne menni, mert ott most nagyon keresik és fizetik a munkást. Egy másik ember veszi át a szót, és azt mondja: Amerika...

Egyszerre meggyullad a lelkemben valami. Valami rettentő nagy akarat. Amerika. Amerika!

Ki fogok menni én is Amerikába. Még nem tudom, hogyan, de ki fogok menni. Nem hagyom, hogy az élet eltaposson. Kimegyek, és néhány esztendő múlva meggazdagodva jövök vissza.

...visszaszerzek minden talpalatnyi földet, ami az apámé volt. (Zilahy, 1985, 47)

Földes regényének zárófejezetében is találunk utalást Amerikára, mégpedig akkor, amikor Annusnak, a regény főszereplőjének megkéri a kezét Günther, a német tanár, amikor Amerikában tanári állást kap, és biztos megélhetést tudna nyújtani a lánynak. Annus azonban egyáltalán nem szerelmes a tanárba, és nem tudja elképzelni vele az életét, s nem is akar újra egy teljesen új világba újratekdeni mindent. Annus szeretője, Fedor, az orosz menekült, amikor elmondja neki:

– Igazad volt – mondja tünődve. – Úgyse bírtad volna ki. Nem vagyunk mi már rendes emberek közé valók. – Hirtelen pózba vágja magát, nagy garral ráförmed Annusra: – És érdekházasságot kötni? Fúj!

– Az érdekházasság dolgában nem voltak erkölcsi aggályaim – vallja meg Annus – Ha hozzámegeyek, jó felesége lettem volna. Nem a fennkölt eszményeim miatt mondtam nemet. Csak mert...

– Tudom. – Fedor mellett azért jó, mert az ilyesmit nem kell magyarázni.

– Pedig állítólag Amerika az a kohó, amelyik minden idegent magába olvaszt.

– Állítólag. Akik elégték benne, azokról nem tudunk. (Földes 1936, 242)

A két regény hangvétele közötti különbség első olvasásra azonnal szembetűnik: Földes realista, tárgyilagos leíró stílusa erősen eltér Zilahy szentimentális írásmódjától.

A lélek kialszik – jelenti ki a cím, s ezzel megadja az olvasás módját, tehát az olvasó előre meghatározott végkimenetelt feltételezhet. A könyv zárófejezetében kapunk végső magyarázatot a címre, bár előzőleg már több helyen utal a lélek elhalására:

„Úgy érzem, életem története abban a pillanatban ért véget, amikor 1925 őszén Honolulu-ban partra szállottam“ (Zilahy 1985, 272) – jelenti ki a főhős akkor, amikor éppen egy új élet kezdetének kellene következnie, hiszen úgy döntött (egy filmben illő drámai jelenettel), hogy Amerikában marad, a szenvedélyesen szeretett nővel, aki valószínűleg gyermeket vár tőle. Egyértelmű tehát, hogy élete története azért ér véget, mert biztosan tudja, hogy soha többé nem tér vissza Magyarországra, nem látja viszont édesanyját és húgát, gyermeke nem tanul meg magyarul, és nem vesz többé magyar könyvet vagy újságot a kezébe.

Az új élet, amelyben a szerelem, a megértő társ, az érdekes munka, a családi élet öröme, barátok, társas összejövetelek, mindaz, amire az ember általában vágyik, megvan, nem nevezhető életnek. Ráadásul kijelenti: „Jennifer harmonikus és tiszta lélek, igazán mindenben megértjük egymást“ (Zilahy 1985, 275). Mindez a harmonikus, megtalált új élet tehát nem Az élet, mert elveszti nemzeti identitását.

Az egész regényen végigkövethető a halál gondolata, az emigrációnak, a haza elhagyásának a halállal való összekapcsolása. „[Ó]haza... És átjárt ez a szó, mint valami különös szomorúság, mint egy halottnak nagy és csodálatos emléke“ (Zilahy 1985, 95).

A két regény hősei különbözőképpen indulnak és eltérő célokkal. Pekry János meggazdagodni akar, és hősként visszatérni, s mindenféle

konkrét cél és előzetes információszerzés nélkül indul neki a világnak. „Ez az én egész amerikai utazásom sok mindenben hasonlít az öngyilkossághoz, vagy valami vakmerő halálugráshoz – hogy mi van előttem és alattam, arról én semmit sem tudtam, de nem is akartam tudni“ (Zilahy 1985, 85).

A Barabás család sokáig fontolgatja az utat, míg a három gyerekkel útnak indul, minden vagyonukkal együtt, elszántan, hogy jobb életük legyen, s gyerekeiket eltarthassák.

Állandó bizonytalanságban élnek, a politikai helyzet szerint változik az emigránsok élete, Annus, a legnagyobb gyermek többször elveszti munkáját, annak ellenére, hogy munkaadója elégedett vele, de veszélybe sodorná magát, ha alkalmazna egy politikailag nem kívánt egyént.

Az amerikai helyzet eltérő: munka van vagy nincs, mindig a szerencsén múlik, igazi amerikai, meseszerű történet, a romantikus véletlen, az álmodozás, az álom és a valóság közötti ingadozás.

Földesnél az álmodozás sem fullad mesébe, szentimentalizmusba: Annus az utazáskor tizenkét éves, komolyabb, mint testvérei, a svájci hegyeket csodálja éjjel a vonat folyosójáról

[n]éz fel a magasba, az egyenes fenyőket, a hó fehér izzását nézi... ezt a kemény és hibátlan világot, amelynek nem kell segítség. Olyan tökéletes és magányos, olyan messze van. Fenség. A folyosó szennyes padlóján guggol a kislány és nem tudja, hogy egész életében ezt fogja ő keresni, ezt a csöndet, ezt a büszkeséget, ezt a fenséget. A saját lelkében fog ásni utána, idegen lélekben fogja éhezni és szomjúhozni, öntudatlanul és epekedve, amíg él. (Földes, 1936. 11)

Hazalátogatásuk után mindkét regény szereplői csalódnak: Magyarországon sincs már helyük, életük ugyanúgy folytatódik tovább: Földes regényhősei élnek az életet, nem töprengenek a haza elvesztésén, a mindennapi élet valóságát elfogadják, és a számukra kijelölt emigráns „köztes életben” (Zsadányi 2010) elfogadják szerepeiket.

Zilahy hőse lelke halálát, előző élete elvesztését siratja, amit nem pótol sem a szenvedélyes szerelem, sem álmai munkája, sem gyermeke születése. Romantikus érzelmekkel telített hős, aki a lehetetlenre vágyik.

Kapcsolatok és szerepek

Mindkét regényben felfedezhető, hogy az előző élet kapcsolataiból csak a család marad meg, Földesnél ez egyértelmű, mivel az egész család emigrál, de nem esik szó otthon maradt rokonokról, s barátokról még kevésbé, akinek a társaságát hiányolnák. A család egyes tagjai azonban külön-külön

valamilyen szintű állandó barátságot kötnek a helyiekkel. Főként a gyermekeknek vannak itt kialakult kapcsolataik, de ők sem emlegetik, és sajnálják például az iskolát vagy gyerekkori pajtásaikat.

Zilahy hőse szintén csak a családját siratja, ami részben érthető, hisz ő húszévesen hagyja el őket, visszautazni nem mer, mert be kéne vallania, hogy nem gazdagodott meg, de tulajdonképpen egy idő után nem is tudja eldönteni, akar-e. Jóbarátra, pajtásra viszont nem, vagy csak futólag emlékszik vissza nosztalgiával, sajnálattal, hiányérzettel (s ezek az emlékek inkább az elvesztett hazát, vidéket keltik életre, természeti képeken, gyerekkori teleken, nyarakon keresztül), s az új világban sem talál megértő barátra, mint Párizsban Annus vagy testvérei. Minden helyszínen vannak ismerősei, akikkel valamilyen témáról egy ideig társalog, de nagyon kevesüket említi név szerint. Az egyetlen biztos pont, a szenvedélyesen szeretett Jennifer, akivel az élet szinte mesébe illő módon hozza össze kétszer is.

Jenniferrel való kapcsolatában is, amely az első találkozástól kezdve a valódi összetartozás érzetét kelti, mindig újra és újra felmerül egy tényező, mégpedig, hogy Jennifer sohasem értheti meg lényének azt a részét, amely Magyarországhoz, előző élete emlékeihez köti. Egyetlen egy utalást sem találunk azonban arról, hogy megpróbálta volna ezt a nőnek elmondani. Zilahy hőse romantikus, szentimentális, a nő értékét számára tisztasága, szüzessége, érintetlen lényé adja meg.

A hős elbeszélése időnként ellentétekbe keveredik, amikor a nővel való kapcsolatairól ír, végül azonban egyértelművé válik a hagyományos női és férfi szerepekről alkotott véleménye.

Jennifer, az amerikai lány esetében természetesnek tűnik, hogy dolgozik, bolti eladó, de ha Rózsa, János húga kénytelen lett volna állást vállalni, a család szégyellte volna, hiszen a dolgozó nő erkölcstelennek számít. János emlékeiben Rózsa úgy marad meg, hogy szobájából állandóan hallatszott a varrógép zümmögése, mivel maga varrta ruháit. Jene olcsó, készen vett amerikai ruhái mégis sokkal elegánsabban és vonzóbban voltak János szemében.

Mindkettőnek varrókészletet vesz ajándékba.

A hagyományos női szerepeltvárásokat, s azok működését a munkavállaláson kívül a férjhez menés lehetőségein, módjain és szükségszerűségének bemutatásán keresztül is megfigyelhetjük.

Jene-nek férjhez kéne mennie Lang úrhoz, amivel segítene szülei anyagi helyzetén, annak ellenére, hogy több ezer kilométerre dolgozik és él tőlük önálló életet, tehát el tudja tartani magát. Ebben az esetben nem vonható le egyértelmű következtetés arról, hogy Jene-nek apja csődbemenése miatti férjhez menése tényleg valós alappal rendelkezne, hiszen a lány önálló életet él, s az amerikai nyitottabbnak leírt rendszerrel ez

nem igazán fér össze, másrészt viszont, amikor János mégsem utazik vissza Magyarországra, s állandó állást kap, Jene habozás nélkül veleutazik további több ezer kilométerrel távolabb a szüleitől, s nincs szó többé az apa megmentéséről. Jennifer jelleméről nem kapunk túl árnyalt képet, szinte klisészerű úgynevezett amerikai lány, aki viszont a magyar valóság jegyeit is magán viseli: szemérmesség, finomság, szerénység, szűziesség, ami éles ellentétben áll a regény elején, az első találkozásával az amerikai diáklányok egy zajos csoportjával, akik közül Jene az egyik.

Jennifer egyszerre modern és hagyományos, de meg kell, hogy feleljen az ártatlan, szűz, megértő, kedves lány képének, akit a magyar fiatalember feleségül vehet.

Amikor Jenifer rövid időre szakít vele, János két nővel kerül kapcsolatba. Eltölt egy éjszakát egy gyönyörű, gazdag nővel, de utálja magát utána, viszont nem azért, mert testi kapcsolatba lépett a nővel, hanem mert az anyagi és rangbeli fölényben volt vele szemben. Amikor érzelem nélkül viszonyt folytat egy vele egyenrangú, dolgozó lánnyal, hosszú hónapokig, ettől nem érzi magát rosszul, csak elfogadja. Az anyagi és rangbeli fölény tehát taszító. A gazdag nő „kurva“, rossz nő, mert másokkal is lefekszik. A dolgozó lány ugyanúgy lefeküdt már másokkal, mégis partner, vagyis használható „társ“ vagy inkább szexuális és ideiglenes partner a túléléshez, akitől érzelemből el lehet válni, hiszen nem hagy nyomot maga után.

Amikor újra találkozik Jenifferrel, szinte alig meri megkérdezni tőle, hogy volt-e közben valakivel testi kapcsolata, mert ha igen, már nem tudná őt ugyanúgy szeretni mint azelőtt, vagyis a nő elveszti értékét, ha már másnak odaadta magát. Zilahy főhősének szerencséje van, mert szűzlányként veheti feleségül Jennifert.

Földes hősnőjében, Annusban is feltámad a romantikus szerelem, de csalódásait másként kezeli, sokkal realistább alkat, elfogadja azt, amit az élet nyújt neki, tapasztalataiból erőt merít. Annus az emigrációban szabadabb életet élhet, jobban fizető munkát vállalhat, vezető pozícióba kerül, de munkáját többször elveszti a politikai helyzet változásai miatt – külföldi.

A férjhez menés jelenti mégis a nőnek a biztos helyzetet, a stabilitás elnyerését, és a társadalmi szerep státuszát is. Annus is így gondolkozik, miután a szerelemre már rezignáltan, „józanul“ gondol. A házasságról alkotott képe viszont teljesen más, mint Zilahy hősnéé, hiszen Annus nem elvakult szerelemből tervezi a férjhezmenést, hanem komoly megfontolásból, egy olyan férfi oldalán kíván majd élni, aki mellett anyagi biztonság és kölcsönös megértés lenne a része. A jelenben azonban nagy szerelem és kiábrándulása után az orosz menekült Fedorral találkozgat, aki megérti sehová sem tartozó, magányos életét. Annus ugyanis az a családtag, aki iskolába nem járt, a családért dolgozott, s két fiatalabb testvérével

ellentétben nem volt lehetősége a francia társadalom részévé válni. Testvérei helyzete is különböző: húga, Klári orvos lesz, s megértő társra, egyenrangú francia partnerre talál. Jani szerelme, a francia lány viszont nem tudja elfogadni a magyar fiú és családja másságát, s ez kölcsönös, ezért Jani úgy dönt, hogy a gyarmatokon próbál szerencsét – egy újabb közegben, ahol talán már franciaként, a gyarmatosító hatalom magasabb rendű tagjaként élhet, s így emigráns létét a visszájára fordíthatja.

A női sorsok országtól függetlenek, a társadalmi berendezkedés hasonló, sőt azonos működése figyelhető meg a regényekben bemutatásokban is. A nők kiszolgáltatottsága, a nők elleni erőszak „természetessége“, az úgynevezett „természetes“ női szerepek megjelenése: az önfeláldozó anya, a szűzlány, az „öreglány“. A nő értékét egyértelmű módon a férfi mellett betöltött szerepe határozza meg, s legfőbb feladata ennek megfelelni fiatalságban, szépségben, stb.

Földesnél Stolczné, a magyar asztalos felesége haza akar utazni, amibe végük férje több havi veszekedés után beleegyezik, végül elutazása előtt megöli. Az algír munkást a honvágy gyötri, ezért veri a feleségét.

Zilahynál Mrs. Lee az öreg nő példája, aki már semmi jót nem remélhet az élettől, mert senkinek sem kell, csak messziről nézheti a szerelmet. Patrícia, Jene barátnője is igyekszik megfelelni az elvárásoknak, kedves, figyelmes a férfiakhoz, János jellemzése szerint érthető az igyekezete, hiszen már se nem szép, se nem fiatal, hogy tetsszen és feleségül vegyék. Szen Csieng a kínai virágáruslány csak egy rövid epizódban szerepel, de az erőszak egy formájának pontos kifejezése: „Hadd szorongassa a gazember azt a pötty ferde szemű kínai lányt. Fogadjunk, megint összekarmolt képpel fog megjelenni“ (Zilahy, 1985, 5).

Női és férfi élet/szöveg(stílus)?

A két szerző regényére nagyrészt éppen a „fordított arány” a jellemző: Földes realista, konkrét, tárgyilagos szövege eltér a nőknek tulajdonított álmodozó, személyeskedő, romantikus leírástól, Zilahy szövege nagyon sokban megfelel ennek.

Földes nem elemez, nem értékel – bemutat női és férfi sorsokat, az olvasóra bízva a véleményformálást, előrevetítve sorsuk lehetséges alakulását.

Zilahy pszichologizáló, elemző leírásai értékelik a szereplők tetteit, életvitelét.

A nemek közötti hatalmi viszonyok tehát nem változnak meg idegenben, a patriarchális társadalom működése ugyanolyan, ha helyenként úgy tűnik is, hogy bizonyos helyzetekben a nők nagyobb szabadságot élhetnek meg a magánéletben, a munkavállalásban, ez csak illúzió marad,

hiszen a velük kapcsolatba kerülő férfiak ugyanolyan értékek alapján ítélik meg őket, (s ők is saját magukat), mint hazájukban. S a külföld, Franciaország és Amerika társadalmi hatalmi viszonyai nem különböznek a magyarországitól alapjaiban. A lehetőségek felmerülése, s a másfajta élet lehetőségének felmerülése a köztes lét, a sehová sem tartozás következménye, amelyben az ember (férfi és nő) szabadabbnak érezheti magát, míg nem szembesül a valósággal, amely sokkal kiszolgáltatottabbá is teheti, mint hazájában lenne.

A másik ország, a múlt otthon hagyása, a társadalomból való kiesés a női-férfi kijelölt szerepek felszabadulását is jelenthetné, a határok felszabadulását.

Az országhatár átlépése azonban nem jár együtt a nők és férfiak elé támasztott társadalmi elvárások, határok átlépési lehetőségeivel.

A látszólag szabadabb életet beszűkítik végül ugyanazok az előítéletek, sztereotípiák, amelyeket részben otthonról hoztak, részben idegen létükből adódnak.

A két regény és recepciójának összehasonlítása után végkövetkeztetésként egyetérthetünk Elizabeth Grosz véleményével abban, hogy nincsenek olyan kritériumok, amelyek alapján egy szöveget egyszer és mindenkorra teljesen feministának vagy teljesen patriarchálisnak nevezhetünk. „...ezek a megjelölések a kontextustól függenek, a szöveg kontextuson belüli helyétől, és attól, hogy kik, miképpen és milyen célra használják fel“ (Grosz 232).

Nyilvánvaló tehát, hogy Földes Jolán és Zilahy Lajos értékelésében nagy szerepet játszott az a tény, hogy melyik nemhez tartoztak. A bemutatott példák alapján belátható, hogy az ún. női stílust, női írásmódot, témát a férfi esetében mentegetni próbálják, sőt dicsérik, a nő esetében ugyanazt lekicsinylik.

S végül egy megjegyzés erejéig érdemes idézni Goodman megállapítását, mely nem csak arra figyelmeztet, hogy a nők és férfiak írása közötti különbséget nem alapozhatjuk a nemek közötti különbségek „hagyományos“ felfogására és értékelésére, hanem leszögezi azt is, hogy a nők sem egyformán írnak, még ha ugyanazt vagy hasonló társadalmi helyzetet és szerepet élnek is meg, akkor sem, ha ebből kifolyólag egy másik valóságot ismernek, mint amit az uralkodók ismernek (299). Ez a téma viszont további szempontokat figyelembe vevő elemzését igényelné például az emigrációról nők által írt szövegeknek.

Felhasznált irodalom:

- Bókay Antal. 1997. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Budapest: Osiris.
- Borbándi Gyula. 1992. *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest: Hitel.
- Borbándi Gyula. 2006. *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hága: Mikes International.
- Erős Kinga. 2009. „Emigránsok utcája. Földes Jolán: *A halászó macska uccája*.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükkör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 326-331.
- Földes Jolán. 1936. *A halászó macska uccája*. Budapest: Athenaeum.
- Földes Jolán. 2006. *A halászó macska uccája*. Budapest: Agave könyvek.
- Illés Endre, szerk. 1979. *Írók két háború közt*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Goodman, Kay. 1989. *Weibliche Autobiographien*. In: Hiltrud Gnüg és Renate Möhrmann, szerk. *Frauen Literatur Geschichte. Schreibende Frauen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Frankfurt, Main: Suhrkamp, 289-299.
- Grosz, Elizabeth. 1995. „Nemi aláírások – Feminizmus a szerző halála után.” In: Séllei Nóra, szerk. *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai, 212-232.
- Hegedűs Géza. 1989. „Földes Jolán és a halászó macska uccája. Utószó.” In: Földes Jolán. *A halászó macska uccája*. Budapest: Pallas, 195-204.
- Hevesi András. 1936. „A halászó macska uccája. Földes Jolán regénye.” *Nyugat* 12. <<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00611/19392.htm>>
- Huyssen, Andreas. 2002. „A tömegkultúra mint nő: a modernség másikja.” *Kalligram* 2002/9., 19-29.
- Jablonczay Tímea. 2009. „A szöveg mint az anya teste. Földes Jolán: *Mária jól érett*.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükkör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 310-325.
- Kardos László. 1938. „Más világrész. Földes Jolán novellái.” *Nyugat* 1938.3.

- Keményffy János. 1937. „Egy nemzetközi regénypályázat magyar győztese.” Különlenyomat a Budapesti Szemle 1937. évi februári füzetéből, 251-254.
- Komlós, Aladár. 1936. *A halászó macska uccája*. Budapest: Szép Szó. 30-31.
- L'Homme, Ilona. 2007. „Nőies és férfias a 20. század első felének irodalomkritikai diszkurzusában.” In: Barát Erzsébet és Sándor Klára, szerk. *A nő helye a magyar nyelvhasználatban*. Szeged: JATEPress, 131-144.
- Mérő Ferenc, szerk. 1966. *Emigrációs magyar irodalom lexikona*. Köln-Detroit-Wien: Amerikai Magyar Kiadó.
- Mónus Illés. 1936. „A történelem sodrában.” *Szocializmus. Szociáldemokrata folyóirat*. Budapest: Világosság Rt., 558-559.
- Nagl-Docekal, Herta. 2006. *Feminista filozófia*. Ford. Hell Judit. Budapest: Áron.
- Nagy Csaba. 1990. *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Budapest: MTA It.Int. PIM. I. köt. A-G.
- Nemeskürthy István. 1985. *Diák, új magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig*. 2. kötet. Bratislava: Madách.
- Nguyen, Luu Lan Anh. 2005. „Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen.” *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60:1-2, 111-134.
- Péter László, szerk. 1994. *Új Magyar irodalmi lexicon*. 3. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rónay László. 1991. „Rónay László emlékbeszéde Zilahy Lajos sírjánál 1991. március 27-én a Farkasréti temetőben.” *A lélek nem aludt ki. Tisztelegés Zilahy Lajos születésének századik évfordulóján*. Szentendre: Pest megyei múzeumok igazgatósága.
- Schöpflin, Aladár. 1937. *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest: Grill Károly.
- Scott, Joan Walach. 2006. „Rod: užitočná kategória historickej analýzy.“ In: Cviková, J.- Juráňová, J. – Kobová, J., szerk. *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 40-71.
- Séllei Nóra. 2007. *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomtudomány itt és most*. Debrecen: Kossuth.
- Szabolcsi Miklós. 1966. *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Szakonyi, Károly. 1989. *Előszó*. In: Földes Jolán. *A halászó macska uccája*. Budapest: Pallas, 5-8.
- Zilahy Lajos. 1990/1935. „Új szellemi frontot!” In: Nagy Sz. Péter, szerk. *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947*. Budapest: Rakéta Könyvkiadó, 193.
- Zilahy Lajos. 1985. *A lélek kialszik*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Zsadányi Edit. 2010. augusztus 7. Írók a századelőn. <<http://www/villanyspenot.hu>>
- Zsadányi Edit. 2009. „Piros mályva, papsajt, jézusszíve, bazsali, rezeda meg kisasszonycipő. A felsorolás és a személytelen narráció formái Kaffka Margit, Ritoók Emma és Földes Jolán prózájában.” In: Varga Virág és Zsávolya Zoltán, szerk. *Nő, tükör, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Budapest: Ráció Kiadó, 89-106.